

В. ГРОЗДАНОВА КОЦЕВСКИ

КТИТОРСКИТЕ НАТПИСИ ОД ЦРКВАТА УСПЕНИЕ НА БОГОРОДИЦА - КАМЕНСКО ВО ОХРИД*

Клучни зборови: Каменско, ктиторски натпис,
Дичо Зограф, митрополит Калиник,
митрополит Мелетија, митрополит Натанаил

Значајно сведоштво за црквно - историските прилики во Охрид во периодот на XIX-от век, претставуваат неколкуте ктиторски натписи од црквата Успение на Богородица, во еноријата Каменско. Сочувани се натписите на јужната и источна фасадна страна, потоа на јужната страна од внатрешноста на наосот и ѓакониконот, но и во нишата на проскомидијата и на северниот ѕид од наосот. Два од текстовите се испишани со грчко писмо, а останатите со црквословенско. Податоците кои ги добиваме од текстовите, придонесуваат за дообликување на комплетната хронолошка рамка на црквата, но и за добивање на подетална слика за бурните промени на охридските митрополити низ целиот XIX век.

Црквата Успение на Богородица се наоѓа веднаш над повеќевековниот охридски чинар, во еноријата Каменско (сл. 1). Од малкуте пишувани извори за овој храм, дознаваме дека црквата постоела уште во XVII век,¹ а се претпоставува дека е изградена врз местото на уште постара црква.² Според митрополитскиот кодекс, составен од архиерејскиот намесник на охридскиот престол, драчкиот митрополит Козма Китијски, се дознава дека во XVII век во Охрид имало 36 цркви, меѓу кои, во седмата енорија Каменско се споменува и

црквата Св. Богородица.³ При крајот на третата деценија на XX-от век, И. Снегаров напоменува дека во Охрид постоеле 16 цркви и црквички меѓу кои и Св. Богородица во Месокастро.⁴

Храмот бил изграден за потребите на верниците во енориите Месокастро и Кошишта, а сегашниот изглед го добил во текот на триесеттите години на XIX век, што се потврдува со ктиторскиот натпис изделкан во камен, поставен на фасадната страна од јужниот влез на ѓакониконот (сл. 2). Тој е испишан на народен јазик, односно охридски дијалект со грчко писмо. Со негово исчитување се добиваат мошне корисни податоци, неопходни за датирање на храмот. Во текстот се кажува дека градењето на црквата завршило на 6 октомври 1839 година, во времето на владиката Калиник, а епитроп во црквата бил Николе Петрески.⁵ За фанариотскиот митрополит Калиник е познато дека на престолот на Охридско - преспанската епархија бил ракоположен во 1802 година, во времето на владеењето на Целадин - бег⁶ и владеел доста долго, сè до март 1835 година.⁷ Таа година бил протеран од турските власти, заради тоа што одбил да стави печат на документот за проглас на

³ И. Снегаровъ, *История на Охридската архиепископия II*, София 1932, 296.

⁴ Idem, *Градъ Охридъ*, Македонски прегледъ, Год. IV, кн. 1, София 1928, 93.

⁵ Idem, *Из старините в Македония*, Годишник на Духовната академия "Св. Климент Охридски", София, том VI (XXXII), 10, 1956 - 1957, 406.

⁶ За Калиник е познато дека бил во служба на Целадин - бег како писар, cf. И. Снегаровъ, *op. cit.*, кн. 1, София 1928, 124; Но и дека учествувал во декорирање на сараите на бегот, cf. Ц. Грозданов, *Извори за познавање на старата градска архитектура во Охрид*, Уметноста и културата на XIX век во западна Македонија, Скопје 2004, 270.

⁷ И. Снегаровъ, *op. cit.*, кн. 1, София 1928, 121.

* Овој текст авторот го соопшти на научниот собир "Браќата Миладиновци и времето на македонската преродба од XIX век", Струга, септември 2011.

¹ Д. Корнаков, *Резбите и други натписи во црквата Света Богородица Каменско*, Културно наследство VI, Скопје 1975, 79.

² Ц. Грозданов, *Непознати и малку познати портрети на словенските учители во уметноста на XIX век*, Климент Охридски и улогата на охридската книжевна школа во развитокот на словенската просвета, Скопје 1989, 242.

Сл.1 Екстериер на црквата (јужна страна)

ново предложениот охридски муселим Шериер - бег, кој требало да го заземе местото на Целадин - бег.⁸ Во август 1840 година Калиник се враќа во Охрид, па до неговата смрт во 1842 година, го интензивира развојот на просветата и го одобрува пеењето на одредени псалми на народен јазик во епархијата.⁹

Уште еден запис, за кој се претпоставува дека е поврзан со изградбата на црквата, среќаваме и на надворешната страна во средишниот дел на апсидата (сл. 3). На fino обработен камен блок централно е изделкан малтешки тип на крст, а од страна е врежана годината 1832.¹⁰ На врвот е изделкано името Теодор, испишано со грчко писмо - Θεοδωρ м.¹¹

Сл. 2 Ктиторски натпис (фасадна страна од г'акониконот)

⁸ К. Битоски, *Охрид и охридско во XIX век*, Охрид, кн. II, Скопје 1978, 120.

⁹ И. Снегаровъ, *op. cit.*, кн. 1, София 1928, 121; *Idem, op. cit.*, кн. 2, София 1928, 65 - 66.

¹⁰ И. Снегаров и К. Томовски последниот број од годината го читаат како 9, cf. И. Снегаровъ, *op. cit.*, София, 1956 - 1957, 406; К. Томовски, *Македонските мајстори и градители од деветнаесеттиот век*, Скопје 2006, 144; Но, при теренските проверки јасно се утврди дека тоа е бројот 2. Д. Корнаков ја наведува точната година 1832, cf. Д. Корнаков, *op. cit.*, Скопје 1975, 79.

¹¹ И. Снегаров и К. Томовски тврдат дека се чита Теодор мајстор, иако во денешно време јасно се чита Теодор и буквата М, а буквите кои следуваат се нејас-

ни, cf. К. Томовски, *op. cit.*, 144; И. Снегаров, *op. cit.*, 1956 - 1957, 406.

Шеесеттите години од XIX век е забележан како најзначајниот период од опстојувањето на овој храм. Две и пол децении после изградбата, 1863 и 1864 година целосно е живописан, под раководство на врвниот зограф Дичо Крстевич и неговите соработници. Овие податоци се добиваат од двата сочувани ктиторски натписи - првиот е испишан на внатрешната страна над јужниот влез

ни, cf. К. Томовски, *op. cit.*, 144; И. Снегаров, *op. cit.*, 1956 - 1957, 406.

Сл. 3 Натпис на камен
(фасадна страна на апсидата)

во наосот, а вториот на внатрешната страна над јужниот влез во ѓакониконот.

Првиот натпис е испишан со грчко писмо (сл. 4), со мала отстапка на крајот од текстот, каде потписот на Дичо е испишан со црковнословенско писмо:

Τὼ 1863 μαΐου 30 ἰορίη νεκκλησία τῆς Θεοτόκου ἐπωνομαζομένης Κάμενζκου, καὶ τῆς ἐπιπέρας ἐπί ὀνόματι τῆς Κοίμνησεως τῆς ᾠπερατίας. Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου. (ἀρχιερευοντος ὁἰδίου πρεσβυτέρου κ : χ ——— καλλιπολιτον). ἱερατῶοντες δε τότε παπα Σταυρος παπα Стефанос. κ ——— παπά χρί-ος ἐπιτροπευορ/ος δε Стефанову трѣмчѣ. Дѣа хорѣс Зографωн Дитзову каи петрос. ек дѣврасхωрион трезантзе. ѡзъ рѣки дѣча зографѣ. ѡѡзг¹²

Од овој натпис се открива дека зографите со сликање на црквата Успение на Богородица - Каменско завршиле на 30 мај 1863 година, при светото архиерејствување на г. Мелетија од Преспа.¹³

¹² Натписот кој денес е видлив, испишан е во 1863 година од Дичо Зограф и соработниците, а откриен е при неодамнешната конзерваторска интервенција на ѕидното сликарство во наосот. Во 1924 година натписот бил пресликан од групата зографи од Лазарополе, а текстот го испишале со црковнословенско писмо, што се потврдува со дел од натписот кој сè уште може да се види во долниот дел на текстот.

¹³ Името на Мелетија во натписот е избришано, но

Во црквата служба држеле поп Ставре, поп Стефан, поп Христо¹⁴ и епитроп (настојник на црквата) Стефан Тримче.¹⁵ Во долниот дел од текстот го добиваме мошне значајниот податок дека живописот е изведен од раката на Дичо Зограф и Петре од областа дебарска, село Тресонче, а во продолжение со текст со црковнословенско писмо, повторно се потврдува Дичовото дело и годината 1863. Во оваа година се претпоставува дека се завршува со живописување на наосот, зошто во следниот натпис од ѓакониконот се наведува единствено годината на сликање на ѓакониконот.

Вториот натпис во ѓакониконот (сл. 5) целосно е испишан со црковнословенско писмо: Нариса сѣй сѣненїи олтарѣ, во врема митрополита г.г. Мелетїа дивленїемъ же ѡктитѣромъ, г = хрїсто, ѡ г : кѡста ѡ г : Наѡмъ —мъ вратѣа ѡсаѡковїчѣи рѣкалїи ѡ село трѣсанче. ѡ г : рїсамъ, вратѣ егѡ вѡсїлѣ ѡвраѡмовїчѣи ѡ село лазарѡполе памѡтѣ ѡхъ. ѡсѣнодѣисвѣнїцѣи г : поп : стѣфанъ г : поп : ставре. г : поп : хрїсто. епитропствѡвѡщїхъ г : стѣфанъ трѣмчѣвѣчѣ рекали ѡ село сѣлце. Совершїса волѣто ѡ хрѣта : 1864, 21 март. ѡзъ рѣки дѣча зографѣ рѣкалїа ѡ село трѣсанче и двама сѣна аврам и спїрїдона и ѡченїкѣ петръ ѡванновїчѣ ѡ село трѣсанче.¹⁶

Од текстот може да се заклучи дека со живописување во ѓакониконот се завршило на 21 март 1864 година, од зографот Дичо, неговите синови Аврам и Спиридон и Петар Јоанович од село Тресонче, во време на митрополит г.г. Мелетија, настојникот Стефан Тримче и неколку охридски свештеници, меѓу кои и Христо Маленко, а средства донирале имотни семејства од селата Тре-

видливи се дел од буквите, а поопширно за причината заради која тоа е направено види подолу во текстот.

¹⁴ Името на поп Христо е наведено и во ктиторскиот натпис во ѓакониконот. По изгонството на Натанал, Охридската епархија останала без егзархиско раководство, сè до 1890 година, кога повторно добила нов егзархиски митрополит. До таа година за егзархиски намесници во Охрид биле именувани претседателите на црковната општина. Еден од нив бил и свештеникот Христо Маленко, кој во 1882 година бил поставен за намесник, а воедно бил и претседател на црковната општина, вршел надзор над целата епархија и раководел со неа, cf. К. Битоски, *op. cit.*, 166.

¹⁵ Епитропот Стефан Тримче се споменува уште на две места во црквата - во ктиторскиот натпис во ѓакониконот и над царските двери во лунетата на иконостасот, каде има натпис кој гласи: На 1867 г. ѡвѣсѣто место за злато плати Стефан Тримче Рекали, cf. Д. Корнаков, *op. cit.*, Скопје 1975, 79; Idem, *Творештвото на мијачките резбари на Балканот од крајот на XVIII и XIX век*, Прилеп 1986, 142.

¹⁶ Д. Корнаков, *op. cit.*, Прилеп 1986, 142; Ц. Грозданов, *op. cit.*, Скопје 1989, 242 - 243.

Сл. 4 Ктиторски натпис (јужна страна на наосот)

сонче и Лазарополе. Иако и во претходниот натпис се споменуваат скоро истите имиња, потребно е посебно да се забележи присуството на соработникот Петре од Тресонче и двајцата Дичови синови Аврам и Спиридон. Аврам, како најстар син на Дичо, го следи својот татко во зографскиот занает, што се потврдува со неговите многубројни подоцна живописани храмови.¹⁷ Спиридон бил петтиот син на Дичо, а се знае дека после Каменско продолжува да работи заедно со Аврам, но во помали размери од постариот брат.¹⁸ Петре од Тресонче е мошне талентираниот зограф Петре Пачаров Дебранец, кој стилски и иконографски е најблизок до Дичовото творештво, а неговите творби ги среќаваме насекаде низ Македонија, но и надвор од нејзините граници.¹⁹

¹⁷ Обемното творештво на Аврам Дичов го обработува С. Цветковски, *Аврам Дичов (1840 - 1923)*, Живописот на Дичо Зограф и Аврам Дичов (студии и прилози), Струга 2010, 207 - 249.

¹⁸ За зографскиот опус на Спиридон се знае многу малку, а откриени се два негови потписи во најнискиот дел на куполата на црквата Св. Недела - с. Слатино, живописана 1875 година (*од сопствени белешки*); И од 1880 година, во ктиторскиот натпис до нишата на протезисот на црквата Св. Никола - с. Вранешница, cf. Ц. Грозданов, *Фрескоживописот на Аврам Дичов во олтарот на црквата Свети Никола во село Вранешница кај Кичево*, Уметноста и културата на XIX век во Западна Македонија, Скопје 2004, 144 - 145.

¹⁹ Поопширно за делото на Петре Дебранец, cf. А. Василиев, *Български възрожденски майстори*, София 1965, 201 - 203; В. Грозданова Коцевски, *Иконопис-*

Како што претходно напоменавме и во двата натписи, со внимателна реконструкција на текстовите, може да се забележи името на митрополит Мелетија, еден од најконтroversните фанариотски владици во периодот на XIX-от век. На 9 април 1860 година и покрај многуте поплаки од граѓанството до Патријаршијата и Високата порта, за нов преспанско - охридски архиепископ, Цариградската патријаршија го назначила Мелетија Велички.²⁰ Пред неговото назначување, Охридската црковно - училишна општина, испратила делегација од два члена во Цариград, со молба да не испраќа повеќе грчки митрополити и побарале тоа да биде Авксентиј Велешки. Кога Авксентиј го одбил понуденото место, меѓу охридани се разговарало за Иларион Макариополски, кој бил со бугарско потекло, а според неговата дотогашна дејност, претпоставувале дека повеќе ќе се залага за обновување на Охридската архиепископија. Но, со помош на фанариотски наклонетите граѓани од Охрид, Патријаршијата за нов архиепископ избрала Мелетија, кој по потекло бил грк, а за неговото несоодветно однесување, се знаело уште од 50 - те години кога бил во служба како протосингел на митрополитот Дионисие (1851 - 1859).²¹

ни творби на преродбенските зографи од фондусот на Музеј на град Скопје, Патримониум бр. 10, Скопје 2012, 139 - 140, п. 3.

²⁰ Опширно за дејноста на Мелетија во епархијата, cf. И. Снегаровъ, *op. cit.*, кн. 2, София 1928, 71 - 81.

²¹ *Ibid*, 71 - 72; А. Трајановски, *Црковно - училишни општини*, Скопје 1988, 165.

Сл. 5 Ктиторски натпис (јужна внатрешна страна од г'акониконот)

И во следните години граѓаните не мирувале, при што во 1864 година во Охрид свикале епархиско собрание, на кое било решено владиката да биде протеран. Веќе во 1867 година, во една од црквите бил свикан собир на граѓани, каде решиле името на митрополитот Мелетија да биде избришано од црквите. Одлуката била поднесена до сите градски свештеници.²² Оваа историска одлука е евидентна во двата ктиторски натписи во Каменско, каде се уште е видлива по некоја буква од избришаното име на Мелетија.²³ Уште еден значаен настан од тој период, претставува формирањето на одделна црковно - училишна општина во 1869 година, која под свое владение ги ставила сите градски цркви. По овој настан тогашниот митрополит Мелетија за своите потреби бил принуден да изгради посебен параклис.²⁴ Во следните години владиката повеќе престојувал во Крушево, каде останал сè до 1879 година, кога бил преместен во Лариса. Неговиот наследник седиштето го преместил во Крушево, каде грчката пропаганда полесно опстојувала.²⁵

Во борбата против фанариотската дејност на овој владика, посебно се истакнал Димитар Миладинов, една од највлијателните фигури на ма-

кедонската преродба. Како резултат на таа негова активност, на 16 февруари 1861 година,²⁶ бил препратен во Цариградските затвори, каде умира во 1862 година.²⁷ Антипатријаршиската дејност на Миладинов, ја продолжува уште една од најзначајните личности од преродбенскиот период, поетот и учител Григор Прличев. Тој заедно со уште една група напредни сограѓани, се ангажирале за подобро совладување на националната историја, со посебен акцент на развојот на Охридската архиепископија.²⁸ Заради

ваквата дејност, во 1869 година Мелетија го наклеветил и Прличев, кој потоа бил препратен во дебарските затвори.²⁹

Според Д. Корнаков,³⁰ во Каменско постоеле уште два ктиторски натписи, кои денес не се сочувани. Првиот гласел: *У време 1863 л'џто перво зџграфисаиџ сеи свџтџи дом воџџи епитроп Стефан Тримче старешина цџркве св: Христо Маленко св. Ставре, св. Стефан св. Ичим Маленко зџграф Дичо из Тресанче.*³¹ А вториот: *У време 1924 л'џто обновлена зџграфиа џ епитропи Наџмче Ровевџ џвтим Василевџ Петар Илнковџ Тодор Боџиновџ св. Петар Рџвар старешина св. Наџм Маленковџ зџграф Крсто Николиџ и синова Рџсалим и Рафанило из Лазарополе.*

Корнаков наведува дека и двата натписи биле испишани над јужната врата од внатрешна страна, но, не наведува конкретно во кој простор од храмот. Како што претходно напоменавме, се претпоставува дека и двата натписи биле испишани над јужната врата од наосот, од групата зографи

²⁶ И. Снегаров, *op. cit.*, кн. 2, София 1928, 74.

²⁷ А. Трајановски, *op. cit.*, Скопје 1988, 167; К. Битоски, *op. cit.*, 129.

²⁸ А. Трајановски, *Црковната организација во Македонија и движењето за возобновување на Охридската архиепископија од крајот на XVIII и во текот на XIX век - до основањето на ВМРО*, Скопје 2001, 98.

²⁹ *Ibid*, 105.

³⁰ Д. Корнаков, *op. cit.*, Скопје 1975, 79; *Idem, op. cit.*, Прилеп 1986, 142.

³¹ Овој дел од натписот го навел и И. Снегаров, *op. cit.*, София, 1956 - 1957, 407.

²² И. Снегаров, *op. cit.*, кн. 2, София 1928, 77 - 78; Ц. Грозданов, *op. cit.*, Скопје 1989, 243 - 244; К. Битоски, *op. cit.*, 130 - 131.

²³ Ц. Грозданов, *op. cit.*, Скопје 1989, 243.

²⁴ К. Битоски, *op. cit.*, 131.

²⁵ А. Трајановски, *op. cit.*, Скопје 1988, 167.

Сл. 6 Св. Петка (апсида на олтарниот простор)

од Лазарополе во 1924 година,³² а врз постариот натпис од 1863 година од Дичо Зограф и соработниците, кој денес е видлив. Како што се забележува, во првиот дел од текстот се споменуваат истите имиња на црковните старешини и Дичо Зограф, како и во претходните два ктиторски натписи. Во останатиот дел каде се наведуваат податоци за поновото сликарство од 1924 година, се споменуваат тогашните епитропи, меѓу кои се наведува и името на Наум Маленковиќ,³³ но и лазарополските зографи Крсто, Русалим и Рафаил.

³² Подетално за дејноста на овие зографи види подолу во текстов.

³³ Старешината Наум Маленковиќ е Наум Јаким Маленков (1878 - 1964), кој е погребан во дворот на Каменско, а негов татко бил поп Јаким Маленков, кој се споменува на неколку места во минеите или богослужбените книги кои И. Снегаров ги пронашол во Каменско. За него се дознава дека бил ракоположен од дебарскиот митрополит Генadiј во Велес во 1870 година, cf. И. Снегаров, *op. cit.*, София 1956 - 1957, 409. Овие две црковни лица се претпоставува дека биле во сродство со претходно наведениот поп Христо Маленко.

Сл. 7 Ктиторски натпис
(источен прозорец од северниот ѕид на наосот)

Во новосоздадените услови и намаленото фанариотско влијание по 1870 година, а со создавањето на Бугарската Егзархија, охридани ја признаваат нејзината религиозна превласт. За датата на пристигнување на првиот егзархиски митрополит, Натанаил Стојанович Кучевишки во Охрид има неколку различни тврдења. Според И. Снегаров на 14 април 1874 година Натанаил пристигнува во Охрид,³⁴ но во ктиторскиот натпис од црквата св. Георги во Струга, е запишано дека на тој датум Натанаил пристигнал во Струга.³⁵ Во автобиографските белешки на митрополитот се кажува дека 25 април е датумот на пристигнување на Натанаил во Охрид.³⁶ Од овие неколку различни податоци за доаѓањето на Натанаил во Охрид, може да се претпостави дека тој прво пристигнал во Струга, а потоа заминал за Охрид.

Во Каменско неговото име го среќаваме на иконата со претставата на св. Петка (сл. 6), поставена во апсидата на олтарниот простор. Во долниот дел на иконата е испишан текстот: Храме оуспеніе вогородично охритъ ѿтрѣте ѕлиці месокастро мала скендервей : хачикасмъ наѿмъ валасъ : ꙗ : ѿкола мѿстре : тана сѣа икона написана виѿ во времеѿ ѿ тримата настоѿтели потвердено ѿ доверено и ѿ народомъ и ѿ први митрополити болгарском : натанаила : живописецъ авраамъ дичовичъ 1877.

Јасно може да се протолкува дека иконата е насликана за црквата Успение на Богородица во маалата Каменско, во времето на првиот митрополит бугарски г. Натанаил, а творецот на делото е Аврам Дичов, кој го оставил својот потпис и датацијата 1877 година.

³⁴ Оваа дата И. Снегаров споменува дека ја забележал во еден пендикостар од црквата во еноријата Каменско, cf. И. Снегаровъ, *op. cit.*, кн. 2, София 1928, 81.

³⁵ С. Цветковски, *Фрескоживописот и иконописот во Струга и струшко од времето на преродбата*, докторска дисертација одбранета на Универзитетот “Св. Кирил и Методиј”, Скопје 2008, 62 - 64, п. 155.

³⁶ А. Трајановски, *op. cit.*, Скопје 2001, 174, п. 31.

Сл. 8 Ктиторски натпис (ниша на протезисот)

Егзархискиот митрополит Натанаил бил роден во скопското село Кучевиште, во 1820 година. Во 1872 година бил хиротонисан за архимандрит на егзархиската Охридска епархија, во која почнал да дејствува од април 1874 година, па сè до 10 јули 1877 година, кога поради својата востаничка дејност за време на Кресненското востание (1878/89), ја напуштил Македонија. Неговиот животен пат го завршил како митрополит, прво на Ловечката, а потоа на Пловдивската епархија во Бугарија.³⁷ Меѓу другото, за него се знае дека правел обиди за обновување на Охридската архиепископија, што е забележано во неговиот кандидатско - дипломатски ракопис, од последната година на Киевската духовна академија, каде ја искажува идејата за возобновување на архиепископијата, но сосема независна од Цариградската патријаршија.³⁸

Со доаѓањето на Натанаил во Охрид започнуваат и нови неприлики, при што во неколку наврати се судрува и со преродбенската дејност на Григор Прличев. Тој повторно бил протеран од градот, но сега по наредба на митрополитот Натанаил, иако при неговото доаѓањето во Охрид, Прличев испеал ода за него и покажал голема наклоност кон неговата дејност.³⁹

Следниот период кој остава видливи траги на сликарството во Каменско е третата деценија на XX век, што е забележливо во натписот на источниот допрозорник од источниот прозорец на северниот ѕид во наосот (сл. 7), кој гласи: *_____ градинарско дружество направи за споменъ двата прозорци. годъ да имъ помогне амѣнъ м. септ. 7. 1921 г.* Од овој натпис се дознава дека двата про-

зорци на северниот ѕид во наосот се направени во септември 1921 година, со донација на градинарското здружение. При пробивањето на овие прозорци дел од постарото сликарство во северниот кораб било уништено.

По барање на новата црковна управа во 1924 година, дел од сликарството во црквата, заедно со ктиторскиот натпис во наосот биле пресликани од зографот Крсто и неговите синови Русалим (Русе) и Рафаило од Лазарополе. За овој период сведочи натписот во долниот северен дел на нишата на протезисот (сл. 8), каде се споменува и името на Дичо, но се напишани и имињата на лазарополските зографи: *Зуграф Дичо. Обновиса о(т) зуграфа Крсто Нил синова Русалим и Рафаило из с. Лазарополе.* Иако е избришано дел од презимето на Крсто, сепак е јасно дека станува збор за Крсто Николов и неговите синови Русалим и Рафаил од село Лазарополе. За Крсте Николов е познато дека припаѓал на родот Дулевци (Коловски) од село Лазарополе, а на одреден период се преселува во Охрид, каде интензивно работи на живописот во црквите од охридскиот крај. Негови соработници биле неговиот брат Костадин, синовите Русалим и Рафаило⁴⁰ и помошникот Серафим Тризла.⁴¹ Лазарополските зографи освен што пресликале дел од постарото сликарство (притоа во голема мера запазувајќи ги контурите и инкарнатот на композициите или претставите), ги насликале и допрозорниците и надпрозорниците на двата нови прозорци. Се претпоставува дека и двете светителски претстави на јужната фасадна страна на црквата се нивно дело.

На јужната страна од протезисната ниша постои уште еден натпис (покрај нозете на мртвиот Исус) во шест реда, испишан со грчко писмо. Иако е мошне оштетен и не може да се исчита,

⁴⁰ Според сочуваните ктиторски натписи од неколкуте цркви од охридскиот крај, може да се забележи дека Крсте заедно со братот Костадин во 1895 година ја живописале црквата Успение на Богородица, с. Ботун. Во 1926 година, Крсте заедно со синот Рафаило, ја живописале црквата Успение на Богородица, с. Волино, а повторно заедно Крсте и Рафаило работаат на сликарството во црквите Св. Мина (Мартинија), с. Коњско во 1928 година и Св. Богородица, с. Скрбатно, во 1929 година. По смртта на Крсте во 1938 година, неговата работа интензивно ја продолжува Рафаил со неговите синови Крсте и Владимир, кои во 1944 година ја живописале црквата Св. Илија, с. Елшани, а истата година Рафаил со синот Крсте работеле на црквата Св. Илија, с. Рамне, cf. Г. Ангеличин - Жура, *Опит преглед на црковните споменици во Охридскиот крај од XV до XIX век*, Страници од историјата на уметноста на Охрид и охридско (XV - XIX), Охрид 1997, 232 - 251.

⁴¹ А. Василиев, *op. cit.*, 244.

³⁷ Ibid, loc. cit.

³⁸ Ibid, 77 - 79.

³⁹ К. Битоски, *op. cit.*, 140 - 141.

се претпоставува дека тоа е поменикот на храмот, што може да се заклучи од неколкуте сочувани примери од храмовите каде работи Дичо Зограф.⁴² Веднаш до него е испишано и името на свештеникот Коста Мулоски протојереј, кој во 50 - 60 години од XX век вршел служба во храмот. Испишувањето на имињата на мртвите или живи христијани во нишата на протезисот кои дале некаков придонес за храмот, е мошне честа појава во храмовите. И при вршење на литургијата, свештеникот во еден дел, ги споменува и се моли за простување на гревовите на живите и мртви христијани.⁴³

Сите овие натписи сè од голема важност за оформување на комплетната хронолошка рамка на Каменско, а присуството на имињата на неколкуте митрополити кои оставиле траги низ целиот XIX-от век во преспанско - охридската епархија, придонесува за добивање на подетална слика за црковно - историските прилики во периодот на Преродбата во Охрид.

V. GROZDANOVA KOCEVSKI

KTITORIAN INSCRIPTIONS FROM THE CHURCH THE ASSUMPTION OF THE HOLY VIRGIN – KAMENSKO IN OHRID

Summary

The church The Assumption of the Holy Virgin at Kamensko is right above the several century old Ohrid plane - tree, in the parish of Kamensko. The few written sources about this shrine state that it has existed even in the XVIIth century, and assumptions are that it has been built on the foundations of an older church. Several ktitor inscriptions found on the façade and in the interior of the church, testify about the existence and development of this shrine as well as the religious circumstances in Ohrid in the XIXth century. The church received the present appearance during the 30's in the XIXth century, which is confirmed by the ktitor inscription carved in the stone found on the

façade of the south entrance of the diaconicon. According to its content, the church was built in 1839, in the time of bishop Kalinik, who had been ordained in 1802 at the metropolitan throne of Ohrid - Prespa diocese, and was active until his death in 1842.

The fresco painting of the shrine has developed in two stages. The first stage, according to the two ktitor inscriptions on the doors of the naos and diaconicon is done by Dico Zograf and his partners in 1863 and 1864, and the second stage is linked to the Lazaropole fresco painters, Krste, Rusalim and Rafail, who have repainted the church in 1924, following the request from the church administration. In both ktitor inscriptions, with careful reconstruction, one can recognize the name of one of the most controversial Greek bishops of the XIXth century Meletius Velicki, ordained in 1869, but due to his indecent behavior he was expelled in 1869. His name is linked to a lot of unpleasant events of that period, but it is to our interest the information that the two most important persons of the Macedonian renaissance, Dimitar Miladinov and Grigor Prichev, were sent to jail in Constantinople and Debar, following the bishop's order. The ktitor inscriptions from Kamensko are of great importance for creating a complete timeframe of the church, as for obtaining more detailed new information about the historical, moreover religious circumstances throughout the whole XIXth century in Ohrid.

⁴² Дичо Зограф поменици испишува и во протезисот на храмовите: Св. Апостоли - с. Тресонче, (*од сопствени теренски белешки*); И Св. Ахил - с. Требиште, cf. J. Тричковска, *Композицијата оплакување Христово од проскомидијата на црквата Св. Ахилие Лариски во с. Требиште*, Културно наследство XVI (1989), Скопје 1993, 121.

⁴³ Л. Мирковиќ, *Православна литургија или наука за богослужението во православната источна црква*, втор посебен дел (свети тајни и молитвословија), Охрид 2002, 303.